

Вальтер Клеєзаттель

Біологія

КИШЕНЬКОВИЙ РЕПЕТИТОР

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 57(075.3)

ББК 28.0я721

К48

Переклад з німецької здійснено за виданням:

Walter Kleesattel. Biologie. Pocket Teacher Abi. Cornelsen Verlag Scriptor GmbH & Co. KG, Berlin

Автор: Вальтер Клеєзаттель викладає біологію і географію в одній з німецьких гімназій. Він — автор багатьох шкільних підручників, а також консультант зі створення природничо-наукових документальних теле-передач.

Серію «Кишеньковий репетитор» засновано 2008 року

Клеєзаттель В.

К48 Біологія: кишеньковий репетитор: пер. з нім./Вальтер Клеєзаттель. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. — 256 с.: іл. — (Серія «Кишеньковий репетитор»).

ISBN 978-966-10-0434-3

Пропонований кишеньковий репетитор з біології є чудовим додатковим посібником при виконанні домашніх завдань і написанні рефератів, при підготовці до контрольних робіт та екзаменаційних тестів. Адресується старшокласникам і абітурієнтам.

УДК 57(075.3)

ББК 28.0я721

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва

© 2005 Cornelsen Verlag Scriptor GmbH & Co, Berlin. German Original Edition: Pocket Teacher Abi. Walter Kleesattel. Biologie.

© 2007 Copyright International Agency – CorInA GmbH, Berlin/Germany and VASSAMEDIA, F.P.U.P.E., Minsk/Belarus, for the adapted titles in the Russian Edition of the series «Карманный репетитор», Биология.

ISBN 978-966-10-2088-6 (серія)

ISBN 978-966-10-0434-3

© 2008 Навчальна книга – Богдан, видання українською мовою

ЗМІСТ

Передмова	5
Біологія клітини	6
1 Структура клітини	6
2 Транспортування речовин	14
3 Поділ клітини (мітоз)	17
4 Диференціація і форми організації клітин	19
5 Будівельні компоненти клітини і внутрішньоклітинні речовини	22
Обмін речовин	28
1 Енергія	28
2 Ферменти (ензими)	31
Біологія сьогодні: Біотехнологія	39
3 Водний і мінеральний баланс у рослин	43
4 Фотосинтез (асиміляція)	45
5 Хемосинтез	52
6 Живлення і транспортування речовин у тварин і людини	52
7 Отримання енергії за рахунок розпаду речовин (дисиміляція)	62
8 М'яз і рух	65
Екологія	69
1 Екологічні фактори неорганічного середовища	69
2 Взаємовідносини між живими організмами	75
3 Екосистеми	81
4 Людина та навколишнє середовище	87
Біологія сьогодні: Рукотворні екосистеми	90
Біологія розвитку	95
1 Розмноження	95
2 Розвиток зародка в багатоклітинних організмів	97
3 Внутрішні та зовнішні фактори процесів розвитку	100
Генетика	103
1 Закони Менделя	103
2 Хромосоми і спадковість	109
3 Молекулярна генетика	120
Біологія сьогодні: Експресія генів і регуляція генів	132
4 Генетика людини	134
5 Прикладна генетика	140
Біологія сьогодні: Репродуктивні технології	142
Біологія сьогодні: Генна інженерія на практиці	147

Імунобіологія	152
1 Інфекція та неспецифічний захист у людини	152
2 Специфічний захист	153
3 Система власного захисту організму	153
4 Прикладна імунобіологія	158
5 Порушення імунітету	159
Нейробіологія	162
1 Будова і функціонування нервових клітин	162
2 Подразливість і кодування	170
3 Зір	173
4 Інші відчуття	180
5 Будова та функціонування нервової системи	183
Гормони	190
1 Загальні властивості гормонів на прикладі щитоподібної залози ..	190
2 Залози внутрішньої секреції людини	193
3 Молекулярні основи дії гормонів	194
4 Наднирники та стрес	196
5 Регуляція рівня цукру в крові	197
6 Дозрівання яйцеклітини і вагітність	199
7 Рослинні гормони (фітогормони)	201
8 Феромони	202
Поведінка	203
1 Методи біології поведінки	203
2 Вроджена поведінка	204
3 Набута поведінка	209
4 Соціальна поведінка тварин	211
5 Типи поведінки людини	213
6 Рівні аналізу поведінки	216
Еволюція	218
1 Історія еволюційної теорії	218
2 Докази еволюції	220
3 Причини еволюції	227
4 Походження і розвиток життя	231
5 Філогенез людини	236
Біологія сьогодні: Ключові події еволюції людини	242
6 Природна система організмів	244
Предметний покажчик	246

Передмова

Пропонуємо вам додатковий посібник – кишеньковий репетитор «Біологія». Він допоможе підготуватися до випускного іспиту, швидко і правильно виконати домашні завдання, контрольні роботи або тести, творчо написати реферат. Навіть тим, хто міцно засвоїв курс біології, буде корисно відсвіжити свої знання, перечитавши той чи інший розділ. У даному посібнику наочно і доступно позначені зв'язки між темами і розділами, чому сприяють численні графіки і малюнки.

Предметний покажчик допоможе швидко знайти потрібну інформацію. Ключові слова виділені жирним шрифтом, кольорові стрілки (➤) вказують на інші місця в книзі, що стосуються тієї ж теми. Вони нададуть додаткову інформацію про дане поняття.

Актуальна інформація про розвиток сучасної біології міститься в розділах «*Біологія сьогодні*».

Таким символом у кінці кожного розділу виділені запитання для самоконтролю, які також допоможуть при підготовці до тестів і перевірочних робіт.

Оригінальне видання цього посібника «*Biologie. Pocket Teacher Abi*» користується серед німецьких школярів великою популярністю. Книга, яку ви тримаєте, – український переклад німецького видання, в роботі над яким взяли участь компетентні педагоги. Вони допомогли внести зміни з урахуванням навчальних планів.

Бажаємо успіхів!

Біологія клітини

Клітина — це елементарна одиниця всього живого. Будь-який організм складається з клітин. Клітини виникають лише в результаті поділу вже існуючих клітин. Кожна клітина містить в своєму ядрі всю спадкову інформацію організму.

1 Структура клітини

1.1 Вигляд клітини у світловому мікроскопі

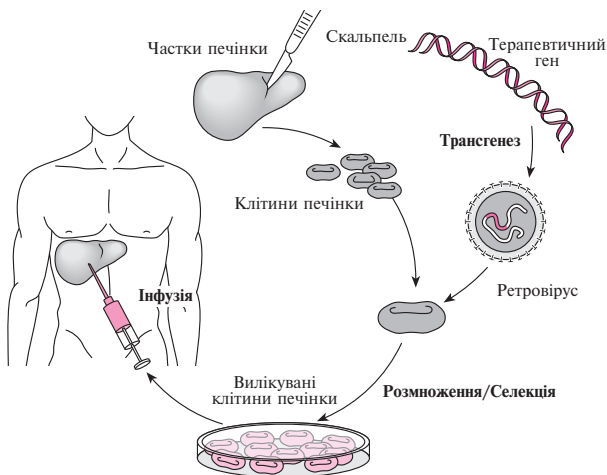
Рослинні клітини. Клітинна стінка забезпечує рослинній клітині механічну міцність. Вміст рослинної клітини, оточений клітинною стінкою, називається протопластом, саме він і є носієм життєвих функцій. Протопласт об'єднує клітинну плазму (цитоплазму) з іншими клітинними структурами зі специфічною функцією (органели), найбільшою з яких є ядро клітини. У молодих клітинах рослин цитоплазма заповнює весь внутрішньоклітинний простір. У старіших клітинах внутрішньоклітинний простір переважно заповнений соком центральних вакуолей, внаслідок чого протопласт щільно притискається до клітинної стінки. Вакуоля заповнена водою і різними органічними та неорганічними речовинами. Протопласт оточений клітинною мембраною, а вакуоля – мембраною вакуолі (тонопластом).

Видимі в світловому мікроскопі хлоропласти – це клітинні органели, присутні лише в рослинних клітинах. Вони містять зелений пігмент хлорофіл і забезпечують фотосинтез. Хлоропласти і безбарвні лейкопласти, що накопичують

Генна терапія

Цілу низку спадкових захворювань можна лікувати за допомогою замісної терапії, введенням регуляторних білків, яких не вистачає. Так, пацієнти, які страждають на діабет, отримують інсулін, а при гемофілії вводяться фактори згортання крові VIII або IX. Що ж до генної терапії, то, згідно з її концепцією, лікування починається з самого початку спадкового захворювання: мутовані гени замінюються дієздатними. Успіх терапії в майбутньому гарантований перш за все при моногенних захворюваннях, генний дефект яких достеменно відомий.

Тоді як *соматична генна терапія* проводиться на клітинах організму, й отже, обмежується лише самим пацієнтом, тобто не змінює гени його нащадків, метою *генної терапії зародкових шляхів* є введення непошкодженої генетичної ін-

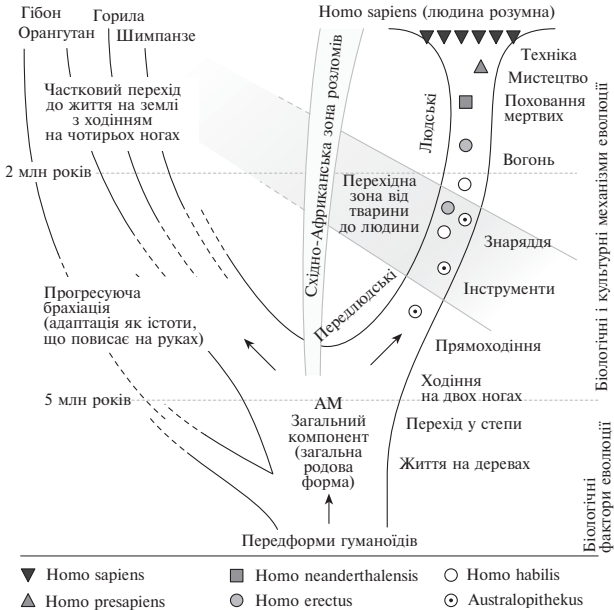
Соматична генна терапія поза організмом (терапія ex vivo): змінені за допомогою генної інженерії клітини печінки виробляють раніше відсутній білок

формації безпосередньо в зародковій клітині. Завдяки цьому її дія поширюється і на наступні покоління. У Німеччині втручання в зародковий шлях заборонено.

Проект геному людини

У міжнародній співпраці організація геному людини HUGO розшифрувала точну послідовність нуклеотидів ДНК людини, іншими словами, «послідовність букв» геному з майже трьома мільярдами пар нітрогеновмісних основ. При цьому лише близько 1,5 % цих пар основ об'єднані в генах і кодують білкові структури, останні ж 98,5 % об'єднуються в ділянки, розташовані між генами і всередині них; їхнє точне призначення невідоме.

Ключові події еволюції людини

Мультирегіональне або африканське походження людини

Згідно з гіпотезою *мультирегіонального походження*, сучасна людина розвивалася з регіональних груп *Homo erectus* (людини прямоходячої) в різних частинах земної кулі. Згідно з цією моделлю, неандерталець є родичем теперішнього європейця. Гіпотеза *африканського походження* (модель Ноевого ковчега) базується на тому, що *Homo sapiens* (людина розумна) сформувалася близько 150 000 років тому з однієї популяції *Homo erectus* (людини прямоходячої), що мешкала в Африці.

6 Природна система організмів

6.1 Принципи таксономії

Природна класифікація організмів враховує відношення спорідненості, а отже їхні філогенетичні зв'язки. Спорідненість виявляється в гомологічних ознаках. Класифікація враховує максимальну кількість ознак – таких, як морфолого-анатомічні, біохімічні й ембріологічні.

Назва кожного відомого організму відповідає прийнятому міжнародному правилу: наукова назва складається з двох частин – назви роду і виду. Тут ми стикаємося з *бінарною номенклатурою* (наприклад, *ursus arctos* – бурий ведмідь, *grunus avium* – черешня).

Категорія	Приклад	Наукова назва
Царство	Тварини	Animalia
Тип	Хордові	Chordata
Клас	Плазуни	Reptilia
Ряд	Лускаті плазуни	Squamata
Родина	Гадюки	Viperidae
Рід	Європейські гадюки	Vipera
Вид	Гадюка звичайна	Vipera berus

Принцип ієрархічної систематизації на прикладі гадюки звичайної

Сьогодні нам відомо більше 400 000 видів рослин і більше 1,5 мільйонів видів тварин, але до цього списку щороку додаються нові види.

Завдання *систематики* полягає у визначенні місця вимерлих і живих організмів в загальній системі відповідно до їх філогенезу. Звідси слідує понятійна *ієрархія* родин, рядів, класів і типів. Верхній щабель у цій ієрархії займає поняття царство організмів.

Навчальне видання

Клеєзаттель Вальтер

БІОЛОГІЯ
Кишеньковий репетитор

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Вікторія Дячун*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Ольги Постумент*

Підписано до друку 20.04.2010. Формат 70x100/32.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Умовн. друк. арк. 18,72.
Умовн. фарбо-відб. 18,72.

Видавництво "Навчальна книга – Богдан"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
publishing@budny.te.ua, office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com